

TURKISH
ACADEMIC
RESEARCH
REVIEW

TÜRK
AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Ehl-i Sunnet Ve Mu'tezile Kelâmı Bağlamında Kelâm-Belâgat İlişkisi

The Relation Between Rhetoric And Kalam In The Context Of
Ahl Al-Sunna And Mu'tazilite Kalam

Turan Bahşi

Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Antalya
Research Assistant, Akdeniz University, Faculty of Theology
Antalya / Turkey
turanbahsi@akdeniz.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0003-0900-9258

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü-Article Type | Kitap İncelemesi | Book Review

Geliş Tarihi-Date Received | 23 Eylül / September 2019

Kabul Tarihi-Date Accepted | 28 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi-Date Published | 30 Eylül / September 2019

Yayın Sezonu | Temmuz – Ağustos - Eylül

Pub Date Season | July – August - September

Atıf/Cite as: Bahşi, Turan, Ehl-i Sunnet Ve Mu'tezile Kelâmı Bağlamında Kelâm-Belâgat İlişkisi. The Relation Between Rhetoric And Kalam In The Context Of Ahl Al-Sunna And Mu'tazilite Kalam tarr: Turkish Academic Research Review, 4 (3), 417-421. doi: 10.30622/tarr.623494

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. *This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.* <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelâmı Bağlamında Kelâm-Belâgat İlişkisi

The Relation Between Rhetoric and Kalam In The Context of Ahl al-Sunna and Mu'tazilite Kalam

Hasan Tefvik Marulcu,
Dilara Yayıncılık, Isparta 2012, 246 s.
İkinci Baskı 2019, 330 s.
ISBN:978-605-5434-14-4

İslam düşünce tarihinde belâgat ilmi verileri, kelâm âlimleri tarafından kullanılmış, inanca dair söylemlerde hakikat, mecâz, kinâye, icâz, hazf, takdîm ve te'hîr gibi belâgat konularına yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadisleri doğru anlamak amacıyla başlayan filolojik ve edebî çabalar, kelâm ve belâgat disiplinleri arasında bir ilişkinin oluşumuna yol açmış ve zamanla belâgat ilminin konuları kelâmî söyleme nüfuz ederek adeta bir bütün halini almıştır. Hatta bu nedenle olsa gerek bazı düşünürler tarafından kelâm ilmi, ilk mukaddimesi/öncülü belâgat olan bir tür kıyasa/önermeye benzetilmiştir (Acem, 2004: 192). Zira lafiz, manâ ve hallerinin bilinmesi doğru fikre ulaşmanın ilk adımıdır.

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelâmı Bağlamında Kelâm-Belâgat İlişkisi adlı kitapta Hasan Tefvik Marulcu, kelâm ve belâgat ilimleri arasındaki münasebeti ve etkileşim boyutlarını ele almaktadır. Eserde, başlıkta da ifade edildiği üzere, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile ekolleri araştırma alanı olarak seçilmiş, bununla birlikte yeri geldikçe Zâhirîlik, Bâtınîlik ve Selefîlik gibi fırkaların belâgat anlayışlarına kısa atıflarda bulunulmuştur.

Kelâm-Belâgat İlişkisi adlı eserin "Giriş" bölümünde, mütekellimlerin kullandıkları kelâmî yönlemlerden bahsedilmiş ve "belâgat" kelimesinin kavramsal analizi yapılmıştır. "Kelâm Belâgat Etkileşiminin Oluşum Süreci" başlıklı birinci bölümde, konunun tarihi arka planı ortaya konulmuş; "Lafiz-Manâ İlişkisi" başlıklı ikinci bölümde ise kelâm ilmi bağlamında dil-düşünce ilişkisi incelenmiş ayrıca delil ve delâletin, dinî önerme inşasındaki önemine dikkat çekilmiştir. Üçüncü bölümde "Kelâm'da Hakikat, Mecâz ve Doğru Te'vilin Kriterleri" başlığı altında, Sünnî ve Mu'tezilî kelâmcıların, ortaya koydukları söylemlerin, zâhirî ve bâtınî yorumlardan ayrıldığı temel hususlar tespit edilmiş bunun yanı sıra edebî sanatların kelâm ilmindeki etkin kullanımlarına dair bazı örnekler verilmiştir.

Yazar, birinci bölümde Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile mütekellimlerinin belâgat ilmiyle ilgilenmelerinin, edebî/dilsel bir kaygı ürünü olarak görülmemesi gerektiğini, bunun yerine onların gerçekleştirdikleri dilsel çalışmaların Kur'ân'ı ve sünneti doğru anlamak gibi dinî bir amacı taşıdığını ifade etmektedir. Marulcu, bu bölümde kelâm ve belâgat ilimleri arasında bir ilişkinin

tesis edilmesine yol açan amilleri, derinlemesine bir incelemeye tabi tutmaktadır. Bu amillerden biri de kelâmcıların, müşebbihe ve mücessime gibi fırkalara karşı verdikleri mücadelelerdir. Şöyle ki; mütekellimler, müşebbihe ve mücessimenin ileri sürdüğü antropomorfik Tanrı yorumlarının, onların belâgatla ilgili dilsel incelikleri bilmediklerinden ya da göz ardı etmelerinden kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra yazar, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet ilim adamlarının kendi aralarında yaptıkları münazaraları, kelâm-belâgat ilişkisinin kurulmasının diğer bir sebebi olarak tespit etmiştir. Bu iki fırka arasında sözgelimi; Kur'ân'ın i'câzına ilişkin yürütülen tartışmalar Arap dili zeminine çekilmiş, telif edilen i'câzu'l-Kur'ân türü eserlerde beyân ve meânî ilimleri esas alınmıştır. Ayrıca *Kelâm-Belâgat İlişkisi* adlı çalışmada, i'tizâlî paradigmayı benimseyen âlimlerin Arap diliyle yakından ilgilenmelerinin, fikirlerini Kur'ân'a dayandırma çabalarından kaynaklandığı söz konusu edilir. Şöyle ki; Mu'tezilî âlimler, ru'yettullah, husun, kubuh, salah-aslah ve halku'l-ef'âl gibi konularda, âyetleri akılcılık esaslarına bağlı kalarak yorumlamışlardır. Kısaca "usul-i hamse" adı verilen temel prensiplerine uygun olan âyetleri muhkem, uygun olmayanları ise müteşâbih olarak kabul etmişlerdir. Mu'tezilî âlimler müteşâbih âyetlerin, muhkem doğrultusunda tevîl edilmesi gerektiğini düşünmüşler ve yaptıkları tevillerde yoğun bir şekilde mecâzdan istifade etmişlerdir. Buna karşın Ehl-i Sünnet âlimleri, âyetlerin edebî özelliklerini göz önünde bulundurarak Marulcu'nun ifadesiyle "*tevhîd ve tenzîhe, Kur'ân'ın bütünlüğüne ve dile uygun olan anlamları tercih etmişlerdir.*" (Marulcu 2012: 57) Bu hususu göstermek üzere Marulcu'nun kitap boyunca doyurucu örnekler sunduğu ve eserini zenginleştirdiği söylenilebilir.

Yukarıda sayılan hususları, kelâm-belâgat etkileşiminin dâhilî sebepleri olarak gören yazar, buna ek olarak "Dış Sebepler" başlığı altında Ehl-i Kitabın ortaya attığı iddialar ve bu iddialara verilen cevapları detaylı bir şekilde incelemiştir. Burada Marulcu İslam düşüncesinde teşbih fikrinin ilk olarak Şiîler tarafından ortaya atıldığını, onların bu söylemlerinde Yahudilerin etkili olduğu bilgisini nakletmektedir. Şöyle ki; Tevrat'taki metaforik söylemler karşısında Yahudi âlimler ihtilafa düşmüşler, bir kısmı bu ifadeleri mecâz olarak yorumlarken, çoğunluğu ise bu söylemlerin hakikat anlamında olduğunu iddia etmişlerdir. Marulcu'ya göre Hristiyanlıkta da durum bundan farklı değildir. Yazarın "Tanrı'dan 'Baba' Olarak Bahseden İbâreler", "Tanrı'nın 'Oğlu' İfadeleri" ve "Tanrı'nın 'Çocukları' İzafesi" başlıkları altında İncil'deki bazı metaforik ifadeleri detaylı bir şekilde analize tabi tuttuğu görülmektedir. Bu başlıklar altında Müslüman kelâmcıların, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi diğer din mensuplarıyla yürüttükleri tartışmalarda hasımlarını ilzam etmenin yanı sıra tevhid ve tenzihî esas alan bir düşünce yönemi geliştirmek üzere belâgat konularından yararlandıkları vurgulanmaktadır. Yazar bu bölüm sonunda kelâm-belâgat etkileşiminin sonucu olarak gördüğü "el-mezhebu'l-kelâmî" üslubu hakkında analitik değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Kitabın "Lafız-Mana İlişkisi" başlıklı ikinci bölümünün, kelâm-belâgat ilişkisinin kavramsal boyutlarını ortaya çıkarma amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere yazar, nazm, mana, delâlet tabirlerini incelemesinin yanı sıra lafız-telaffuz ve lafız-ses ilişkilerine de değinmektedir. Bu bölümde "Nahvî Delâlet: İ'râb" başlığı altında öz bir biçimde ortaya konulan bilgiler, kelâmcıların Arap dilinde sadece belâgat ilimleriyle meşgul olmadıklarını, bununla birlikte onların Arap dilinin gramer boyutuyla da ilgilendiklerini göstermektedir. Ayrıca Marulcu, bu bölümde mütekellimlerin manaya delâleti açısından lafzın açık ve kapalı olması

durumuna bağılı olarak zâhir, nass ve mücmel, müteşâbih başlıkları altında kategorik bir tasnife tabi tutulduğunu söylemekte ve bu kavramlar hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümü “Mantûk ve Mefhûm” başlığı ile bitiren yazar, murâd-ı ilâhî'nin bir takım dilsel çıkarımlarla sübjektif bir anlam çıkarmaya uygun bir yapıya sahip olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre anlamı kapalı olan nasslar karşısında izlenecek yöntem “*Öncelikle ifadenin gerçek anlamında olup olmadığının tespiti, hakikat değilse doğru düşünme yolları ve dilsel yapısı göz önünde bulundurularak en uygun şekilde te'vilidir.*” (Marulcu 2012: 150)

Yazar “Kelâm'da Hakikat, Mecâz ve Doğru Te'vilin Kriterleri” başlıklı üçüncü bölümde, öncelikle mecâz olgusu üzerinde durmaktadır. Ona göre dilde mecâz kullanımı, şartları ve epistemolojik değeri mütakellimlerin üzerinde durduğu en önemli hususlardan biridir. Zira kelâm âlimleri, erken dönemlerden itibaren mecâz olgusuyla ilgilenmişler; bu tabirin istilâhî anlamını kazanmasında etkin bir rol oynamışlar ve mecâzın “karine” ve “alaka” ihtiva ettiğine dikkat çekerek, onun “galat”tan ayrı tutulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yazarın bu bölümde dikkat çektiği husus, mecâzın, bazı ideolojik gruplar tarafından, siyasal söylemlerin nassa dayandırılmasında tevil aracı olarak benimsenmesidir. Marulcu, bu duruma Şîa düşüncesinde ve gâli fırkalarda yoğun bir şekilde rastlanıldığını dile getirmekte ve bu durumu yansıtan, çarpıcı örnekler sunmaktadır. Bu bağlamda o, On İki İmam Şîa'sının belâgat alanındaki çalışmalarında iddialı olduğunu, hatta kendilerini meânî ilminin kurucusu olarak gösterdikleri bilgisini nakletmektedir. Ayrıca yazarın mecâza dayalı yapılan bâtinî yorumlar ile İskenderiyeli Yahudi filozof Philo'nun kullandığı “alegori” yöntemi arasında bir ilişki kurması da dikkat çekmektedir.

Marulcu'ya göre Şîa gibi ifrata kaçanlar yanında mecâz hakkında yanlış bir tutum sergileyen diğer bir fırka da tefrit noktasında olan Zâhirîlerdir. Nitekim onlar, mecâzı yalanla eş değer olarak kabul etmişler hatta bir kısmı dilde, mecâzî kullanımdan bahsetmenin imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir. Burada yazar, Zâhirîlerin bu iddialarını reddetmekte ve mecâzı, “*Kelimelere hak etmediği anlamın yüklenmesi olmadığı için yalan değil, etkili üslubu nedeniyle belîğ bir konuşmanın özelliği*” (Marulcu 2012: 197) şeklinde tavsif etmektedir. Ayrıca yazar, meşhur Arap şairi İmruülkays'ın (ö. 540 dolayları) bir şiirini zikrederek, mecâzın dilin doğasında var olduğunu ispat etmektedir.

Yazar, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'de Mecâz” başlığı altında söz konusu iki fırkanın buluştukları ortak noktaları ve birbirlerinden ayrıştıkları temel hususları analiz etmektedir. Şöyle ki; Ehl-i Sünnet âlimleri, müteşâbih âyetlerin zâhir anlamlarında anlaşılmasının teşbih ve tecsim fikrini doğuracağı ve bu şekilde bir düşüncenin İslâmî öğretilere ters olduğu konusunda Mu'tezile kelâmcılarıyla aynı fikirdedir. Buna karşı, Marulcu, “*Sünnî kelâmcılara göre, müteşâbihatı mecâzî manaya hamletme, nassı konteksti içinde anlama sınırlarına dâhil olup, aklın nasslar üzerinde hâkimiyet kurması demek değildir.*” (Marulcu 2012: 197) ifadesiyle Ehl-i Sünnet âlimlerinin, metodoloji olarak Mu'tezile'den farklı bir tutum sergilediğini belirtmektedir. Ayrıca Marulcu, bu başlık altında Abdülkâhîr Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) mecâz karşısındaki takınılan tavirlere ilişkin şu tespitini nakletmektedir: “*Cürçânî'ye göre mecâz konusunda ifrat ve tefrite düşülmesi gerekir. Nitekim tefrit noktasındakiler mecâzın, yalanla eş değer olduğunu iddia ederek teşbihe yönelmişlerdir. Öte yandan ifrattakiler ise aşırı fikirlerini, Kur'ân'a söyletmek amacıyla mecâzda sınır tanımamış dilin üslubunu çiğneyerek bağlamı göz ardı etmişlerdir.*” Cürçânî'nin bu analizinin,

Marulcu'nun mecâza bakış açısını şekillendirdiği ve Cürcânî'yle aynı kanaati paylaşarak bir takım analizlerde bulunduğu söylenilebilir. Ayrıca yazar bu bölümde mecâz dışındaki diğer belâgat unsurlarından müşâkele, ta'rîz, terdîd ve tahyîr sanatlarını kelâm ilmiyle bağlantılı olarak incelemektedir. Marulcu, *Kelâm-Belâgat İlişkisi*'nin "Sonuç ve Değerlendirme" bölümünde ise eserde ortaya konulan temel tezleri sistematik bir tasnife tabi tutmakta ve eserini nihayete erdirmektedir.

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelâmı Bağlamında Kelâm-Belâgat İlişkisi adlı kitabın İslam düşüncesinde ortaya konulan dinî söylemin, basit ve gelişigüzel bir biçimde ortaya çıkmadığını, aksine inanca dair önermelerin, son derece geniş ve köklü bir dil-düşünce zeminine sahip olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu görülmektedir. Marulcu'nun eserinde ortaya koyduğu fikirleri temellendirmesi, kullanılan ıstılahları yalın bir şekilde ifade etmesi ve kelâmî tartışmaları belâgat ilmi bağlamında ele alması açısından başarılı olduğu söylenebilir. Ayrıca çalışmada belâgat ilmine ilişkin tahlillerde, ilk dönem belâgat eserlerine müracaat edilmesi ve söz konusu disipline ilişkin özgün çıkarımlarda bulunulması, bu eseri Arap dili ve belâgatı alanında çalışmalar yürüten araştırmacılar için de önemli bir kaynak haline getirmektedir. Aynı zamanda bu kitabın, kelâm okullarının Arap diliyle kurdukları ilişkilerin analiz edileceği ve bu ilişkilerin edebî tenkit ve belâgat geleneğindeki yansımalarının tespit edileceği daha detaylı araştırmalar için bir fikir verdiğini de söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Hasan Tevfik Marulcu, *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelâmı Bağlamında Kelâm-Belâgat İlişkisi*, Dilara Yayıncılık, Isparta 2012.
- Refik Acem, *Mevsuatu Mustalahati İbn Haldûn*, Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], Beyrut 2004, c. I, s. 192.